

ברית השבת והשביעית

פרשת הבריתות הנזכרת במקרא היא פרשה מודכבת, הן מבחינת המשמעות שיוחסה להן, והן מבחינת דרכי הביצוע. אכן, ברית בין שוויים כגון בין מדינות (ישראל וארם, עין היטב מל"א ט"ז) או בין אישים (אברהם ואבימלך, בראשית כ"א כ"ז; דוד ויהונתן, ש"א כ' ט"ז) מובנת ומתעייבת על הלב, אם כי צדדיה הטכניים לא תמיד ברורים. רש"י למדנו על "דוד כרתה ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתויה" (בראשית ט"ז, ו' וע"פ דש"י ירמיה ל"ד י"ח ובספר העיקרים מ"ז פמ"ה) ומכאן מסתברים הפעלים "כרתה" "עבור בברית" וכו'. ועל זה הודך אף הברית על מ"ת, חלוקת השבטים על הר גריזים והר עיבל, ואולי גם את הצבת הכבשים ע"י אברהם (בראשית כ"א כ"ח).

אמנם הברית בין הבורא לבין הברואים קשה להולמה. ואכן ראה שיחות רצ"י קוק בחוקותי תשל"ב שלא נמצא אף פעם בתנ"ך שאנחנו כורתים ברית עם ד', אלא ד' הוא הכורת ברית עם ישראל. וע"פ בספרו של רח"ה הידרשנון "אלה דברי הברית". וכבר עמדו על כך במחקר החדש שאין לדעוין ברית כזאת הקבילה במסורת אומות העולם, "מלכות שמים" עמ' 106) ברית כזו בין הבורא לברואה ראשיתה מימות עולם והיא נזכרת בדברי ירמיהו (ל"ג כ"ה) "אם לא [נתשמרו את] בריתי יומם ולילה" "שכרתי ליום וללילה להיות בעיתם, וא"א לחוקות שמים וארץ להבטל" (רש"י וע"פ תנ"ש בראשית פ"א אות ס"ה). כיוצא בדבר מה שגרמזו בנבואות הושע (פ"ז ז') ובדרשת חז"ל (ב"ד י"ט ט') "זהמה כאדם עברו בריתי", "המה כאדם הראשון".

אמנם המושג "ברית" נזכר לראשונה במקרא (ראה "ישראל קדושים" ס"ז) ביחס לנח "והקימותי את בריתי אתך" (בראשית ו' י"ח) ונתפרש בבראשית רבה (ל"א י"ב) "ברית אתה צריך מפני הפירות שאתה כונס שלא ירקבו ושלא יתעפשו ושלא ישתנו". לאחר חידוש הברית עם נח אחרי המבול (ישעיה נ"ד ט-ט) שהיא למעשה הברית עם האנושות, מתייחדת הברית לאבות האומה הישראלית, ולאחריהם לצאצאיהם הן ככלל והן לקבוצות ולחידים: לזוג הנישא (מלאכי ב' י"ח) לפנתס (במדבר כ"ה י"ב) לשבט לוי ולמשפחת הכהונה (במדבר י"ח י"ט: דברים ל"ג ט': מלאכי ב' ח') ולבית דוד (דמ' ל"ג כ"א: תהלים פ"ט ד').

על הברית לכלל העם מסופר ביחס למתן תורה (שמות כ"ז) ונחלקו תנאים וראשונים, חכמי צרפת וחכמי ספרד, במועד ביצועה. לשיטת רש"י (שמות כ"ד א') היה זה בד' בסיון, קודם מתן תורה, ותואמת לכך אף מסורת חז"ל על קריאת "נעשה ונשמע" עובר למעמד הר סיני. ואילו הרמב"ן ואבן עזרא (שם) פרשו שהברית נכרתה למחרת יום מ"ת ומכאן קריאת ספר הברית במעמד כריתת הברית. (וראה עוד בתנ"ש משפטים כד, י"ט עמ' ש"ג ולהלן, "בונה במקרא" פ' לך-לך, ופ' משפטים)

ברית זו הופרה במעשה העגל ולאחר הכפרה הוצרכה לבא ברית חדשה. כך פרש הרמב"ן (ויקרא כ"ה א) את סדר המעשים: "כשנתפרצה הקבלה למשה בלוחות השניות (ביה"כ) צוהו בברית חדשה שנאמר הנה אנכי כורת ברית, ורצה הקב"ה להחמיר אליהם בברית הזאת השנית שתהיה עליהם באלות ובקלות ושתהיה כראשונה על כל המצוות הראשונות וכו' ולפיכך אמר בכאן בסוף התוכחות" (ויקרא כ"ו מ"ו) "אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ד' בינו ובין בניו בהר סיני ביד משה". נמצא לשיטת הרמב"ן שכל אותן לשונות של ברית שנאמרו בפ' בחוקות: "והקמותי את בריתי אתכם" (כ"ו ט"ו) "להפכם את בריתי" (כ"ו ט"ו) "וזכרתי להם ברית ראשונים" (כ"ז מ"ה) כל אלה מתיחסים לברית המחודשת שנכתבה לאחר הריצוי על מעשה העגל. אמנם לא נתפרשו, לא זמנה המדויק ולא נזכרה הטקסטים, אלא שנוסף בה בהדגשה רבתי ובפרוט מרובה ענין השמיטה כתנאי יסודי בברית. "וזאת אמרו ז"ל שבתנאי הארץ - השמיטה והיובל כאשר זכיר בתוכחות ועל זה נתפרשו בברית הזאת השנית" (רמב"ן ויקרא כ"ה א וראה אבות פ"ה ט', שש"ה פ"א).

גם החיבור הטכני של פרשיות בהר-בחוקות מקבל, בהתאם לשיטת הרמב"ן תוכן פנימי. שייכותה של השמיטה להר סיני היא שייכות כרונולוגית. לצורך הברית השנית, לאחר מעשה העגל, שנכתבה בהיותם עדיין למרגלות הר סיני, ועליה מדובר בפרשת בחוקות, צריך היה לפרט, בפ' בהר, את דיני השמיטה שהפכה למרכיב מרכזי בתנאי הברית. ובלשון אבן עזרא: "אמר בפרשת אם בחוקותי על שבתות הארץ והזכיר בתהלה פ' השבתות". שיטתם זו של חכמי ספרד יסודה (אם כי בשינויים) בדברי ר' ישמעאל במכילתא (תרו פרשה ג' וע"ע ת"ש שמות פכ"ד אות ג-י"א) "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם, ר' ישמעאל אומר בתחילת הענין מה הוא אומר ושבתה הארץ שבת לד' וכו', שמיטם ויובלות, ברכות וקלות, בסוף הענין מה הוא אומר אלה החוקים, והמשפטים והתורות וכו'".

שייכותה של השמיטה לברית הנזכרת בפרשה, עולה בפנים נוספות אף מפרשנותם של בעל "כלי יקר" ובעל "אור החיים". ההבטחה "והקמותי את בריתי אתכם" (כ"ז ט') נתפרשה ב"כלי יקר" כקשורה למצות השמיטה "ברית היו צריכים על התבואה של שנת השמיטה והיובל שלא תורקב כדרך שפירש"י על הברית של נח" (וע"ע "העמק דבר" ויקרא כ"ו ט') ואילו המושג "ברית ראשונים" שרבו בו האוקיות הוסבר לבעל "אור החיים" בעקבות דברי חז"ל (ברית השבטים ב"ד צ"ה, ה) שברית זו וכמו כן אמר כאן זכרתי וגו', פי' שזכור ד' לדור האחרון זכות דור ראשון וכו' ומי היא הכרותה לשבטים "ואפשר לאמר שנתכוון ע"ד אמרו זכרתי לך חסד נעורך, הוסבר לבעל "אור החיים" בעקבות דברי חז"ל (ברית השבטים ב"ד צ"ה, ה) שברית זו וע"ע ת"ש בראשית מ"ו אות ו'). אכן זכרון נעורים זה של הליכה במדבר מבלי לשאול

מה נאכל, חוזר ומתחדש מדי שמיטה (שפ"א בהר תרמ"ז) ואתו חוזרת ומתחדשת הברית שביסודה חובת קיום שבת הארץ.

אולם לא רק שבת הארץ מתיחסת לברית אלא שבת בראשית קרויה ברית. כך דרשו את הנאמר בשמות (ל"א ט"ז) לעשות את השבת לדורותם ברית עולם, "גזולה היא השבת שהיא משלוש בריתות שנתן הקב"ה בינו ובין בריותיו" (תו"ש שמות ל"א אות צ"ד, וראה שם אות צ"ג: עשרה דברים נאמר בהן ברית) ואף הניב המיוחד בפרשתנו "נקם ברית" מתפרש בזהר חדש כ"ט ע"א "מאן ברית - דא שבת דכתיב לדורותם ברית עולם". (וראה עוד במכילתא בודשת הפסוק (שמות י"ט ה) ועתה אם שמוע תשמע בקולי - זה ברית שבת. (ת"ש שמות פ"ט אות ע"ד, ובהקדמות ספרי "ברית עולם", על שבועית ועל שבת.)

אמנם בפרוש המדויק של הברית ביחס לשבת נאמרו כמה דברים. בעל "אור החיים" פרש "ברית כרותה לשומר שבת שינחל עולם עליו" (שמות ל"א ט"ז). ב"העמק דבר" כתב "ברית הוא נכונן לאמונה בכללה והזהיר הכתוב לחזק את קדושת השבת שיעשו את המחלל שבת ככופר באמונה, והרי הוא כעוקר הברית שהיא הזת ואמונת ישראל בד' ובתורתו ובהשגחתו" (שמות שם). אלא שהנצי"ב הוסיף להסביר את המשמעות ההדדית של ברית השבת. "ברית שבת היא שישואל לא יתעסקו בפרנסה רק יתענגו על ד' מן המוכן, ונגד זה ברית שבת שהקב"ה משפיע בשבת ברכת שבוע הבא". "העמק דבר" ויקרא כ"ד ח' השוה "אור החיים" בראשית ב' ג' כי בו שבת וב"דעת מקרא" ש"א י"א א': כריתת ברית משמע לקיום הדבר וכן בשבת "לעשות את השבת לדורותם ברית עולם". הגדרות נוספות למושג הברית באו ב"תורה אור" דף פ"ה ע"ד, וב"לקוטי תורה" דברים דף מ"ב ע"א - בחינת ההתקשרות, והשהה "בית יעקב" שמות 67, 310. וב"תורה אור" דף י"ג ע"א "הוא למעלה מהשכל והדעת", וראה ב"באר משה" ויקרא ח"א עמ' קפ"ח. וב"פחד יצחק" שבועות עמ' פ', קנ"ה, קנ"ח, ר"ה יו"כ, מפתח: ברית.)

שנת השמיטה כולה היא שנת קיום הברית הן על א", הן על פרנסת יושביה והן על אמונת הפרנסה והברכה לעולם. מעתה אנו באים חשבון על עצמת הברית הנכפלת ומשתלשלת בשבת פ' בה"ב כשאנו עוסקים בפרטיה של השנה השביעית הנחתמים בחסד זכרון ברית הראשונים ההולכים במדבר לקראת ברית סיני.

